

Terézia Vansová v slavistickom literárnom kontexte

Eliška Gunišová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#526

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

hlam sa odpovedat Ti na Tvoj
R. Moci ma, ze sa davate citi
nym a preto...
ad i na...
ie trest...
som bola pravitena (svojou slabos
tatranoou vilou a v l'aste nedost
pomoci, st'izobrych) ponujstas
dpsmoc ohladom...
ponuknul sa p. Votrub a
ani neea Kajuc nase rocho
prisiel hneď osobne Kudam
t, v l'aste nej mui, tesil sa,
iea pride do spolahlivych ru
ly zostaviac skuluva, chali sme
jeden bod, ktory dava pravo
istratorovi i rukopisy ponu
to tak bod...

Terézia Vansová

v slavistickom literárnom kontexte

Eliška Gunišová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2023

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Gunišová, Eliška, 1989-

Terézia Vansová v slavistickom literárnom kontexte : (estetická a axiologická problematika) / Eliška Gunišová. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2023. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 526)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0216-9 (online ; pdf)

* 821.162.4 * 82-1/-9 * 329.73 * 316.423.6-055.2 * 316.344.8(=16) * 329.7(=16) * 124.5 * 82.0 * 82.09 * 82.07 * (437.6) * (048.8)

– Vansová, Terézia, 1857-1942

– slovenská literatúra – 19.-20. storočie

– literárny žáner

– národné hnutie – Slovensko

– ženská emancipácia – Slovensko

– slovanstvo

– axiológia

– literárna estetika

– literárnovedné rozbor

– interpretácia a prijatie literárneho diela

– monografie

821.162.4.09 - Slovenská literatúra (o ní) [11]

Recenzovali: doc. Giuseppe Maiello, Ph.D. (Vysoká škola finančná a správna)
prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc. (emeritná profesorka Prešovskej
univerzity v Prešove)

Na obálke použita fotografia: *Terézia Vansová* [černobílá fotografie]. [online foto]. Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné online: <https://svkbb.eu/podujatia/zena-je-dolezitym-cinitelom-v-zivote-naroda/portret/>.

© 2023 Masarykova univerzita, Eliška Gunišová

ISBN 978-80-280-0216-9

ISBN 978-80-280-0215-2 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0216-2023>

Obsah

1 ÚVOD	7
1.1 Využitie metódy výskumu	10
2 TERÉZIA VANSOVÁ V LITERÁRNOHISTORICKOM KONTEXTE	13
2.1 Formovanie osobnosti a spisovateľky Terézie Vansovej	14
2.2 Žánrové rozpätie tvorby Terézie Vansovej	16
2.3 Receptia Vansovej diela	23
3 CESTOPISNÁ PRÓZA TERÉZIE VANSOVEJ	29
3.1 Niekoľko poznámok ku genéze cestopisu	30
3.2 Žánrové presahy cestopisu – cestopis ako žáner na rozhraní	32
3.3 Tematické špecifiká cestopisu <i>Pani Georgiadesová na cestách</i>	36
3.3.1 Ženská emancipácia na slovenskom území	37
3.3.2 Česko-slovenská vzájomnosť	38
3.4 Kategória rozprávača v cestopise Terézie Vansovej	40
3.4.1 Rozprávač ako naratologická kategória epického diela	40
3.4.2 Rozprávač v cestopise	41
3.4.3 Charakteristika rozprávača v cestopise <i>Pani Georgiadesová na cestách</i>	42
3.4.4 Interpretácia funkčnej podmienenosti rozprávača v cestopise <i>Pani Georgiadesová na cestách</i>	44
3.5 Závery	48
4 ROMÁNOVÁ TVORBA TERÉZIE VANSOVEJ	50
4.1 <i>Sirota Podhradských</i> – prvý ženský román v slovenskom jazyku	52
4.1.1 <i>Sirota Podhradských</i> – rozbor hodnôt	52
4.1.2 Interpretácia románu	55
4.1.3 Ciele, funkcie a prínos románu <i>Sirota Podhradských</i>	56
4.2 Romantický historický obraz <i>Kliatba</i>	58
4.2.1 Román <i>Kliatba</i> a problém jeho žánrového označenia	59
4.2.2 Hodnotová škála v románe <i>Kliatba</i>	64
4.3 Román <i>Sestry</i>	66
4.3.1 Vzťah muža a ženy v dobovej spoločnosti	68
4.3.2 Postavenie ženy v spoločnosti a pri naplňovaní národných povinností	72
4.3.3 Pronárodné poslanie románu	74

4.4 Závěry	75
5 MEMOÁROVÁ PRÓZA V DIELE TERÉZIE VANSOVEJ	78
5.1 Genologické otázky nad „memoárovou“ prózou Terézie Vansovej	82
5.2 Reflektovanie hodnôt v dielach <i>Ján Vansa a Terézia Medvecká,</i> <i>rod. Lange</i>	90
6 REFLEXIA TVORBY TERÉZIE VANSOVEJ V SLOVANSKOM LITERÁRNOM KONTEXTE DANEJ DOBY	95
6.1 Reflexia literárnej tvorby T. Vansovej v slovenskom kontexte	96
6.1.1 Literatúra a národ	97
6.1.2 Vajanský a aplikácie ruského vzoru v slovenskom literárnom prostredí	99
6.1.3 Slovenské periodiká a ženské autorky	100
6.1.4 Vajanský a zapojenie žien v koncepcii národnej osvety	101
6.1.5 „Načo sú tie ženské časopisy?“	103
6.1.6 Prvý ženský časopis Dennica	105
6.2 Vansová v slovanskom kontexte	107
6.2.1 Vansová a český kontext	107
6.2.2 Vansová a južní Slovania	111
6.2.3 Vansová a ruský kontext	111
6.2.4 Vansová a poľský kontext	112
6.2.5 Vansová a ostatné krajiny	113
7 ZÁVER	116
SUMMARY	122
BIBLIOGRAFIA	125
OBRAZOVÁ PRÍLOHA	135

1 ÚVOD

„Ambíciou autora je (vy)tvoriť také umenie, ktoré komunikuje so skutočnosťou a on, autor, má vôľu do nej sám aktívne vstupovať. Schéma autorovej predstavy o (možnosti, kvalite, dosahu) jeho zásahu do skutočnosti bude rozličná, čo závisí od možností, aké autor ako subjekt zosobňuje, pretože v podstate chce ‚svoju‘ skutočnosť buď spoluvytvárať, alebo chce o nej vypovedať. I táto polarita dokáže autorovi ‚predurčiť‘ genologické zázemie jeho autorskej dielne a vnútrotextový priestor pre látkový, tematický a problémový záber, ku ktorému sa prikloní, aby dotváral prostredníctvom umeleckého textu svoju ontológiu a noetiku života, jestvovania a činov.“¹

Umenie, a beletria ako jeho súčasť, je ako každý komplexný sociokultúrny jav funkčne multidimenzionálny, vzťahovo prepojený s inými kultúrnymi (a umeleckými), sociálnymi, politickými fenoménmi. Komplexnosť literárneho diela sťažuje snahu literárnej vedy (vzhľadom na súčasné hodnotiace hľadiská – hodnoty) i snahu literárnej historiografie (vzhľadom na literárny vývin v rámci národnej, nadnárodnej či celosvetovej literárnej platformy) o jeho úplné zhodnotenie obdobnými požiadavkami komplexnosti hodnotiacich pohľadov zohľadňujúcich jeho možnú (a obvyklú) funkčnú multidimenzionalitu.

Literatúru, beletriu nevyvímajúc, ako formu (písomnej a masovej) komunikácie na linke autor – čitateľ je možno v rámci daného spoločenského diania vnímať ako efektívny spoločenský činiteľ, a komunikačný akt možno v takom prípade považovať za funkčne determinovaný informačný tok od autora k čitateľom – k spoločnosti všeobecne, k národu či inej vymedzenej spoločenskej skupine. Literatúra

1 ŽEMBEROVÁ, V. *Tematizovanie spoločenskej reality v prozaickom texte (Autor, text, ideológia, spoločnosť)*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. 2005. Č. 4. [online]. [cit. 27. 1. 2016]. Dostupné online: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2005/iai/zemberkova.pdf>.

tak v súlade s autorským zámerom pôsobí navonok, voči svojmu okoliu, je spoločensky angažovaná – vzdeláva, agituje, propaguje (niekedy aj vo forme propagandy), stáva sa hodnotovým nosičom. Empiricky nespochybniteľný spoločenský vývoj túto sociokultúrnu funkcionálnu činí časovo, priestorovo a autorsko-osobnostne podmienenou.

Zatiaľ čo vyššie uvedené funkčné chápanie v zásade beletriu neodlišuje od iných foriem masovej komunikácie, beletria ako umelecká forma inherentne nesie (*ex definitione* dominantnú) estetickú hodnotu a plní funkciu sprostredkovateľa estetického zážitku. Beletristické dielo, ak ho môžeme takto dôvodne označiť, je artefakt individuálnej ľudskej tvorivosti, autorskej umeleckej invencie. Ako pokazuje J. Mukařovský², táto estetická hodnota umeleckej spisby pôsobí funkčne dovnútra – nesleduje mimoumelecké výsledky, ale jej realizáciu a naplnením je samotná percepcia a vyvolaný bezprostredný estetický zážitok³. Literatúra je v tomto ohľade samoučelná.

Uvedená hodnotová dialektika literárneho diela sa ako teoretický koncept v skutočných aplikáciách značne rozostreje, estetická funkcia a mimoestetické hodnoty sa realizujú zároveň v rámci jednoty literárneho diela, vzájomne na seba vplývajú a determinujú sa, ich jednoznačná identifikácia a kategorizácia je obvykle nemožná či aspoň značne nedokonalá (nemožno hovoriť o dichotómii)⁴. Pohľadom literárnej historiografie na literárny vývin napriek tomu možno sledovať ako identifikačný, „symptomatický“ znak jednotlivých literárnych prúdov, smerov, hnutí, generácií a pod. práve špecifický vzťah a pomer estetických a mimoestetických hodnôt nesených ich literárnymi dielami (a to v širokej variantnosti od esteticky hodnotovo „puristických“ avantgardných literárnych smerov hlásajúcich heslo *l'art pour l'art* až po literárne epochy, v ktorých je literatúra úzko zviazaná s určitou politicko-spoločenskou ideológiou, plniac funkciu jej propagácie či až propagandy na úkor jej estetických hodnôt, napríklad umelecký program československého socialistického realizmu 50. rokov 20. storočia⁵).

Terézia Vansová (1857 – 1942) ako osobnosť slovenského kultúrneho diania druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia bola subjektom (pomerne) rozsiahleho výskumného záujmu a jej meno nie je neznáme ani laickej verejnosti.

2 Pozri: MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky*. Praha. Československý spisovateľ. 1971. 368 s.

3 Tibor Žilka definuje estetický zážitok takto: „*Estetický zážitok je reakcia na umelecké dielo vo forme subjektívneho pruhu estetickéj činnosti, ktorý má objektívny základ v tom, že to isté dielo vyvoláva podobné zážitky u viacerých čitateľov. Je to jedinečný proces spätosti fantázie a citu, pričom fantáziu sa priznáva hlavný význam pri emocionálnej reakcii.*“ ŽILKA, T. *Poetický slovník*. Bratislava. Tatran. 1987. S. 326.

4 Zo všeobecnej literárno-estetickéj perspektívy môže byť uvedená hodnotová dialektika vnímaná ako prejav dialektiky obsahu a formy literárneho diela (Pozri: VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. Praha. Československý spisovateľ. 1984. S. 72 – 73).

5 Citácia kritiky estetickéj hodnoty takýchto literárnych diel D. Tatarkom z *Démona súhlasu*: „z básnikov sa stali zlievači, ktorí nevlasťnú zvonovinu odlievali do obecných kadlubov.“ TATARKA, D. *Démon súhlasu*. Bratislava. Slovenský spisovateľ. 1969. S. 13.

I keď na Teréziu Vansovú nie je zvyčajne zabúdané ani v rámci prehľadových literárno-historických diel, je možné sledovať prevažujúce tendencie nahliadania na T. Vansovú optikou historiografie a nachádzania jej významu a prínosu v jej mimoliterárnych snahách, oceňujúc predovšetkým jej osvetovú, publicistickú, národnobuditeľskú činnosť a jej výsledky. Táto nespochybnovaná pozícia a impakt T. Vansovej v dobovom slovenskom spoločensko-kultúrnom prostredí pravdepodobne ústi i do jednostrannosti hodnotenia jej literárnej tvorby, v rámci ktorého je predovšetkým poukazované na jej mimoestetické hodnoty implikované práve Vansovej ostatnou činnosťou vo verejnom prostredí. Ak sa pokúšajú niektorí literárni historici evaluovať tvorbu T. Vansovej z pohľadu literárnej estetiky a jej esteticko-umeleckého prínosu do vývinu slovenskej literatúry, zväčša sa obmedzujú iba na poukázanie absencie autorkinho esteticko-umeleckého programu, estetickej identity jej tvorby a zrejmu recepciu zahraničných dobových literárnych tendencií. I keď je z hľadiska literárnej histórie všeobecne prijímaný záver o tom, že T. Vansová nie je signifikantnou autorskou osobnosťou svojej generácie, skutočne hlbšie literárnoteoretickej analýze jej tvorby sa literárna veda skôr vyhýbala.

Terézia Vansová, tak ako ju približuje literárna historiografia, je z hľadiska svojho osobnostného profilu výnimočnou postavou svojej doby a slovenského literárneho prostredia. V období nasledujúcom po období národného obrodenia a literárneho romantizmu, pre slovenské prostredie mimoriadne umelecky, kultúrne (ale i politicky) plodného, keď napriek početným snahám dochádza najmä z dôvodov politických k ústupu z dosiahnutých pozícií, keď dochádza k reformulácii literárno-estetických noriem smerujúc k nastupujúcemu obdobiu slovenského realizmu, začína ako jedna z prvých v slovenskom prostredí tvoriť autorka – žena, literárny samorast a samouk, pôsobiaci mimo dobových centier slovenskej kultúry, s obmedzenými kontaktmi na dobovú slovenskú inteligenciu⁶, napriek tomu s tvorivou potenciou a odhodlaním, ktoré sa pretavujú do kvantitatívne, ale i žánrovo bohatej literárnej produkcie (majúc na pamäti i jej ďalšiu bohatú činnosť v iných oblastiach verejného života).

Vansová je v priebehu svojej tvorby konfrontovaná, ako každý slovenský literát danej doby, so spoločenskou a v našom prostredí i s politickou realitou, spoločenskými zmenami a výzvami (zachovanie a presadenie slovenskej národnej a kultúrnej identity, prechod od feudálnej spoločnosti k spoločnosti občianskej, ekonomické premeny slovenského vidieka a mesta, otázka ženských práv), ktoré nutne (a v niektorých otázkach i z popudu dobovej literárnej kritiky predstavovanej najmä osobnosťou S. H. Vajanského) reflektovala. K tejto viac-menej spoločnej determinante dobovej literárnej tvorby pristupuje však špecifický osobnostný profil T. Vansovej (pohlavie, vzdelanie, rodinné, spoločenské a ekonomické zázemie

6 Obmedzenými kontaktmi chápeme to, že Vansová žila dlhé roky mimo kultúrne centrá slovenského života a jej komunikácia s dobovou inteligenciou bola odkázaná na osobnú korešpondenciu.

a súvisiace životné skúsenosti), ktorý svedčí záveru o zámernej spoločenskej (mimoestetickej) funkcii jej diel.

Vychádzajúc z myšlienky, že každé literárne dielo vždy, či už cielene, alebo mimovoľne, odráža sústavu hodnôt svojho tvorca „*nebo ztvárňuje autorův přístup k nim*“;⁷ predpokladáme validáciu tejto hypotézy v predloženej publikácii, zároveň sa v rámci nášho výskumu budeme snažiť identifikovať a verifikovať stanovený axiologický katalóg (mimoestetických) hodnôt, ktoré sú v literárnej tvorbe T. Vansovej prítomné s autorským zámerom ich propagácie a apologetiky. Ten je podľa našich predpokladov (i vzhľadom k šírke, kvantite a dĺžke Vansovej literárnej tvorby) pomerne široký:

- osveta a vzdelávanie (najmä žien a ľudových vrstiev),
- ženská emancipácia (v kresťansky obmedzenej forme),
- obrana slovenskej národnej a kultúrnej identity,
- propagácia slovanskej (predovšetkým česko-slovenskej) vzájomnosti,
- presadzovanie mravných zásad (najmä vychádzajúcich z kresťanskej tradície slovenského prostredia).

Vychádzajúc z axiomatickej jednoty literárneho diela, jeho obsahu i formy, jeho estetických i mimoestetických hodnôt, na základe evaluácie predchádzajúcich hypotéz sa pokúsime analyzovať genologický kontext axiologického pozadia Vansovej literárnej tvorby, ich presah do jej žánrového rozsahu, ale i do originálnych žánrových modifikácií.

1.1 Využitie metódy výskumu

Ak teda chceme určitým spôsobom demonštrovať Vansovej estetický a axiologický prínos v slovenskom a slovanskom literárnom priestore, nesmieme opomenúť biografickú metódu výskumu, ktorá pomôže jednoduchšie pochopiť zámery, ako i stimuly autorky, ktoré sa podieľajú na formovaní jej tvorby. Práve biografická metóda dokáže „*sugestívne priblížiť umelcovu osobnosť a osvetliť temné stránky jeho diela poukázaním na biografické súvislosti*“⁸, pretože, ako bolo naznačené vyššie, umelcov život a jeho pôsobenie sa istým spôsobom vždy pretavuje i do jeho diela. S rozhodnutím využitia biografickej metódy výskumu bolo kľúčové spoznať Vansovú ako osobnosť nielen z doteraz napísaného a zverejneného, ale spoznať i Vansovej osobnosť v užšom kontexte. Túto príležitosť poskytli rozsiahle archívne materiály nachádzajúce sa v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, kde sa okrem

7 VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. Praha. Československý spisovatel. 1984. S. 38.

8 POSPÍŠIL, I. *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie*. Trnava. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. 2010. S. 15.

iného nachádzajú rukopisy Vansovej diel, cenné podklady pre knihu Margity Václavikovej-Matulayovej (*Život Terézie Vansovej*), ktoré sama Vansová poslala Václavikovej-Matulayovej ako materiál pre jej pripravovanú dizertačnú prácu, ktorá neskôr vyšla knižne. Archívne zložky obsahujú aj výstrižky z novin, ktoré si T. Vansová odkladala – tie tvoria články o nej samotnej, ale rovnako i články, ktoré Vansovú zaujali. Obzvlášť cenná je odoslaná i prijatá korešpondencia T. Vansovej. Vansová žila mimo dobové slovenské kultúrne centrum – Turčiansky sv. Martin, ale ako svedčí dochovaná korešpondencia, mala snahu ostať v intenzívnom kontakte ako so slovenskou, tak i so zahraničnou inteligenciou. Rovnako i jej funkcia redaktorky mala dopad na to, že dostupná korešpondencia je mimoriadne rozsiahla. Vďaka tomu možno z jednotlivých listov skúmať nielen Vansovej kontakty so svetom, ale máme možnosť dozvedieť sa viac o jej plánoch, aktivitách, ako aj o každodennom živote a názoroch, ktoré v listoch adresovaných najbližším priateľom a rodine prezrádzala.

Početné jednodenné, ako i dlhodobejšie pobyty v SNK v Martine s cieľom spoznávania Vansovej minulosti boli využité aj na bližšie štúdium periodika Dennica, ktoré v mnohom vypovedá o Vansovej snahách a vyvíjaných zámeroch adresovaných dobovej slovenskej žene. Aby bolo možné správne interpretovať informácie o živote a tvorbe skúmanej autorky, bolo rovnako podstatné spoznať detailne i dobové kultúrohistorické pozadie doby, v ktorej autorka žila, ale rovnako žiaduce bolo i detailne spoznať tvorbu, filozofiu a názory Svetozára Hurbana Vajanského, ako autora kľúčového a výrazne ovplyvňujúceho Vansovej tvorbu aspoň v jej počiatkoch a samozrejme i ako vedúcu osobnosť slovenského literárneho života v poslednom štvrtstoročí 19. storočia. Čiastkovo je možné v práci nájsť i tendenciu porovnávať Vansovej tvorbu s ďalšími relevantnými autormi a predovšetkým autorkami slovenského i mimoslovenského literárneho a kultúrneho prostredia. Komparatívnu metódu výskumu sme využili predovšetkým na potvrdenie našich zistení o Vansovej špecifickom prístupe k čitateľovi i k samotnej tvorbe.

Práve s prihliadnutím na dobové podmienky, možnosti a úlohy ako na kľúčové determinanty Vansovej tvorby sme sa rozhodli vychádzať aj z metódy integrovanej žánrovej typológie, majúcej svoje korene v Ústave slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, ktorá „*hledá v literárním textu propojení estetické a sociální reality: chce navrátit literárnímu textu jeho původní synkretický význam jako pramenu informací o společenské realitě a současně jako artefaktu, který má estetickou platnost.*“⁹ Metóda integrovanej žánrovej typológie prepája sociálne vedy s filológiou, a to je prístup, ktorým sa chceme vydať v predloženej publikácii. Vansová ako autorka, ale i osvetová pracovníčka nie je neznáma persóna. Jej tvorba bola určitým

9 POSPÍŠIL, I. – GAZDA, J. – HOLZER, J. *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie.* Brno. Masarykova univerzita. 1999. S. 8.

spôsobom obchádzaná,¹⁰ čo súvisí s tým, akú poetiku si autorka vybrala. My sa budeme snažiť na pozadí zistených informácií o dobovej realite a spisovateľkinom živote reflektovať príčiny vzniku autorkiných diel v tom tvare, jazyku, rozsahu, v akom vznikali, a tým vlastne ponúknuť nové vysvetlenia výberu Vansovej poetiky s prihliadnutím na dobovú realitu a podmienky v danom areáli. Metódu integrovanej žánrovej typológie sme si vybrali na základe rozhodnutia realizovať náš výskum práve s prihliadnutím na žánrový výber Vansovej diel. Vansovej tvorba je zo žánrového hľadiska mimoriadne rozvetvená, preto nebude možné sa venovať všetkým žánrom v rovnakej miere, ale uprednostníme rozsiahlejšie diela, v ktorých boli odklony najpozoruhodnejšie a najcitelnejšie. Okrem úvodných kapitol, ktoré poukazujú na determinanty Vansovej tvorby, sa budeme v predloženej publikácii venovať predovšetkým spomienkovým žánrom, žánru cestopisu, ale neobídeme ani román, pričom každý z predstavených okruhov bude bližšie analyzovaný a interpretovaný v samostatnej kapitole. V každom z predstavených žánrov Vansová ignoruje tradične zaužívané a pre dané obdobie príznačné žánrové schémy a na základe vlastného úsudku o potrebách pre slovenskú čitateľskú obec vytvára svoje žánrovo netypické diela v slovenskom jazyku.

Posledná sceľujúca kapitola je tvorená so zámerom ponúknuť pohľad na Vansovú zo širšej, a teda nielen slovenskej, ale celoslovenskej perspektívy a určiť, aký status táto autorka zastávala v spoločnosti, aké boli jej ciele a čo boli popudy k jej aktivitám a tvorbe. V tejto kapitole je podstatné si všimnúť minimálne kontakty Vansovej s ďalšími slovanskými národmi, ktoré neboli doteraz bližšie skúmané a sú v širšom meradle zanedbateľné, napriek tomu pri našom výskume Vansovej ako osobnosti a jej tvorivej práce v mnohom dotvárajú a vysvetľujú smer jej tvorivého a spoločenského úsilia.

10 Slovenský literárny vedec Ján Števček v 90. rokoch priznáva svoju vlastnú chybu, keď Vansovej román *Sivota Podhradských* (prvý slovenský román pre ženy) nezaradil do jeho rozsiahlej práce *Dejiny slovenského románu* (1989).

2 TERÉZIA VANSOVÁ V LITERÁRNOHISTORICKOM KONTEXTE

Medzi literárnovedné východiská sme sa rozhodli zaradiť tri podkapitoly vyextrahované z Vansovej tvorby a života, ktoré výrazne zasahujú do formovania jej práce. Vybrali sme tie faktory a oblasti života či tvorby, ktoré sú podstatné pre pochopenie ďalšej argumentácie v predloženej monografii. Cieľom tejto kapitoly nie je poukázať na niečo nové, neprebádané, ale upriamiť pozornosť na známe, možno dnes čiastočne obchádzané činitele, ktoré považujeme za podstatné pri vysvetľovaní jedinečnosti Vansovej axiologického a estetického prínosu v slovenskej literatúre 19. a 20. storočia.

V prvej podkapitole *Formovanie osobnosti a spisovateľky Terézie Vansovej* sú uvedené tri zásadné skutočnosti vychádzajúce z Vansovej osobného života, ktoré zásadne ovplyvnili autorkinu literárnu tvorbu. Základnou inšpiráciou, prečo sa venovať Vansovej a jej konceptu literárnej estetiky, bolo široké žánrové rozpätie prozaických textov. Dá sa povedať, že pre Vansovú neexistovali hranice, ktoré by obmedzovali jej tvorbu v genologickom chápaní, tým je táto autorka výnimočná. Napriek tomu nebolo možné v práci genologicky obsiahnuť detailne všetko to, čo spisovateľka svojim čitateľkám ponúkla. Preto sa vybraným žánrom, ktoré nebudú ďalej v publikácii rozoberané, venujeme v druhej podkapitole. Snaha o reinterpretáciu Vansovej literárneho diela a potvrdenie jednotlivých tvrdení vhodnou argumentáciou si vyžaduje byť dokonale zoznámený s tým, čo bolo už o danej téme napísané, preto poslednou podkapitolou je recepcia tvorby Terézie Vansovej dobovou aj súčasnou slovenskou literárnou kritikou, pričom snahou bolo poukázať na podstatné práce venované Vansovej tvorbe. Jednotlivé čiastkové, ale napriek tomu zásadné postrehy k nami skúmanej problematike budú súčasťou ďalších kapitol.

2.1 Formovanie osobnosti a spisovateľky Terézie Vansovej

„Zámer zamyslieť sa nad osobnosťou autora logicky predpokladá vidieť ho v jeho súvislostiach, ktoré obsiahnu jeho tvorbu, život a činy, ale aj chápať ho na pozadí konkrétnych spoločensko-kultúrnych procesov.“¹¹

Napriek samotnému faktu, že Terézia Vansová patrí do kánonu slovenskej literatúry, minimálne úvodná časť predloženej monografie nemôže vynechať základné momenty zo života slovenskej spisovateľky, národovkyne a podporovateľky slovenskej vzdelanosti, ktoré formovali túto autorku ako osobnosť a prirodzene sa transformovali do jej literárneho diela.

Vansovej celoživotné pôsobenie ovplyvňujú predovšetkým tri výrazné fakty, ktoré podľa nášho názoru formujú Vansovej individualitu aj jej tvorbu. Prvým je rodinné zázemie. Vansová pochádzala z rodiny evanjelického farára, a práve farári a učitelia boli v 19. storočí považovaní za duchovných vodcov slovenského ľudu.¹² Andrej Mráz dokonca označuje úlohu žien z učiteľských a farárskych rodín priam za priekopníčku¹³, a to práve preto, že fara a škola bola „*temer jediným ohnískom kultúrnej činnosti po slovenských krajoch*“¹⁴ a z tohto prostredia regrutovaly sa i *prvé ženské národné a kultúrne pracovníčky*“¹⁵. Tento sociologický fenomén utváral Vansovej hodnotové normy, ako i náhľad na celý jej život. Vansovej povahu ovplyvňoval nielen vzdelaný otec, evanjelický kňaz Samuel Medvecký,¹⁶ ale i jej národne uvedomelá matka – Terézia Medvecká, rod. Lange¹⁷. Pre Vansovej osobnosť

11 ŽEMBEROVÁ, V. *Autorská filozofia Ludmily Podjavorinskej*. In: KOCÁK, M. (ed.) *Literárny archív* 29 – 30. Martin. Matica slovenská. 1994. S. 166.

12 KODAJOVÁ, D. *Vyššie vzdelanie dievčat na Slovensku v 19. storočí*. [online]. [cit. 15. 1. 2016]. Dostupné online: <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2006/Kodajova.html>.

13 MRÁZ, A. *Literárne dielo Terézie Vansovej*. Tur. Sv. Martin. Živena. 1937. S. 10.

14 „V Slatine žil rázovitý ľud, tvrdý a húževnatý, ktorý v svojom favárovi a v jeho rodine mal dobrých priateľov a radcov, okrem toho na slatinskú faru chodievali na návštevu prední slovenskí národovci (i Andrej Sládkovič, A. H. Krčméry a iní) a literárne diela domáce i inorečové mali tu horlivých a chápacích čitateľov.“ MATLIAR, K. *Život a dielo Terézie Vansovej*. In: Živena. 1937. R. 27. Č. 3. S. 75.

15 MRÁZ, A. *Literárne dielo Terézie Vansovej*. Tur. Sv. Martin. Živena. 1937. S. 10.

16 Vansová ho v diele *Terézia Medvecká, rodená Langeová* opisuje: „*Život jeho bol činný, pohyblivý a pre ľud veľmi významný. Ľud miloval ‚pána otca‘ i pri jeho prísnosti, ba bezohľadnosti. S pravdou nikdy neotáľal, preto mal aj nepriateľov. Jeho telesná sústava bola sťa zo železa, no i tú podryla smrť. Umrel ako pravý, veriaci kresťan.*“ VANSOVÁ, T. *Terézia Medvecká, rodená Langeová*. [online]. [cit. 27. 1. 2016]. Dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/471/Vansova_Terezia-Medvecká-rodena-Langeová/1.

17 Václavíková-Matulyová dokonca píše, že už Vansovej matka písala krátke veršiky. Otázkou ostáva, nakoľko je táto informácia založená na pravde a nakoľko je iba fantáziou veľkej obdivovateľky Vansovej: „*V týchto nemeckých poetických pokusoch vybúri bolesť svojich devätnástich rokov a – prvá v svojom rode dáva svojim deťom poéziu do vena.*“ Pozri: VÁCLAVÍKOVÁ-MATULAYOVÁ, M. *Život Terézie Vansovej*. Bratislava. Slovenská liga. 1937. S. 11.

vývoj bolo podstatné, že dostala potrebné vzdelanie¹⁸ – jeden rok na známom súkromnom dievčenskom ústave slečny Fábryovej v Rimavskej Sobote a jeden rok na súkromnej škole Karola Orfanidesa v Banskej Bystrici, ktoré následne prehľbovala samoštúdiom umožneným v rodinných podmienkach fary. V prostredí fary ostáva Vansová i po svadbe, tentokrát vďaka svojmu manželovi Jánovi Vansovi.

Druhá rozhodujúca skutočnosť je smrť jej jediného syna. Smrť dieťaťa nie je v druhej polovici 19. storočia neobvyklou záležitosťou¹⁹, v živote vzdelanej ženy strednej vrstvy mohla mať táto skutočnosť svoj špecifický význam. Pre Vansovú, ale i Šoltésovú, z českého prostredia pre Karolínu Světlú, Boženu Němcovú znamenala strata dieťaťa impulz, ktorý sa zmenil na popud na vkročenie do literárnej tvorby alebo na základe takéhoto zásahu do psychiky ženy vzniká u literátky prelomové dielo. Pre Vansovú znamenala strata syna jeden z podnetov na rozvinutie jej tvorby²⁰, ale aj ako jej ďalšia motivácia na život po tak bolestnej strate, ako je pre ženu smrť dieťaťa: „*Zomrelo dieťa, odišlo, ale tu je národ, ktorý potrebuje obetavé ruky a hlavy*“²¹.

Vansová si síce v priebehu života prisvojí dcéru Václava Vraného, to je však v dobe, keď bola Vansová ako spisovateľka už etablovaná, aj preto svoje novonadobudnuté ambície a aj určitú pozíciu pravidelnej prispievateľky do slovenských periodík neopúšťa: „*Oľgu, dcéru českého učiteľa Václava Vraného, si bezdenní manželia vzali k sebe po smrti jej matky a od dvoch rokov vychovávali ako vlastnú dcéru.*“²² Vzhľadom na túto skutočnosť je možné predpokladať, že osvojená dcéra Oľga v neskoršom veku pomáhala zaisťovať Vansovej dostatok času na písanie a podporné ženské osvetové aktivity, a to práve aj v dobe, keď o 11 rokov starší manžel T. Vansovej – Ján Vansa, prekonával viaceré zdravotné problémy.

S Jánom Vansom a Oľgou Vranou súvisí tretia relevantná životná skutočnosť ovplyvňujúca Vansovej tvorbu. Je to nepriaznivá finančná situácia v rodine po smrti Jána Vansu, ktorú zapríčiňuje spoluvlastníctvo zadlženej trafiky: „*O trafiku sa*

18 Výuka v súkromných dievčenských ústavoch v 19. storočí venovala pozornosť predovšetkým komunikačným zručnostiam v nemeckom alebo maďarskom jazyku, ktoré zvyšovali šance uspieť na sobášnom trhu, ale v ponuke boli i hodiny francúzštiny, náboženstva, mravouky, kreslenia, hudby, spevu a tanca, prípadne i histórie, cirkevných dejín a zemepisu. Pozri: KODAJOVÁ, D. *Vyššie vzdelanie dievčiat na Slovensku v 19. storočí*. [online]. [cit. 15. 1. 2016]. Dostupné online: <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2006/Kodajova.html>.

19 Ešte začiatkom 20. storočia umiera z 1 000 živo narodených detí celá pätina. Pozri: MASÁROVÁ-JESENSKÁ, M. *Pôrodnosť a úmrtnosť nemluviat na Slovensku*. Živena. R. 27. Č. 2. S. 37 – 41.

20 Až po smrti syna začína Vansová prispievať do periodík pravidelne a zároveň i častejšie. Počiatok tvorby datujeme na rok 1875, kedy uverejňuje *Moje piesne* v Orlovi, následne píše príspevky týkajúce sa výchovy dieťaťa, zaznamená si do denníka pocity spojené s materstvom, avšak výraznejšie pokračuje v tvorbe až po smrti syna Ludovíta (1876 – 1881).

21 VÁCLAVÍKOVÁ-MATULAYOVÁ, M. *Život Terézie Vansovej*. Bratislava. Slovenská liga. 1937. S. 75.

22 ŠUCHOVÁ, X. *Smutný príbeh zo smutných čias: dve vojny v rodinnom živote Terézie Vansovej*. Forum Historiae. 2009. Roč. 3. Č. 1. [online]. [cit. 19. 5. 2014]. Dostupné online: <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/39170/suchova.pdf>.

spočiatku delili s bývalým francúzskym legionárom, ktorého tam dosadil referent pre legionárske záležitosti v úrade MPS Jozef Gregor Tajovský. Obe ženy mali s obchodným spoločníkom mnoho nezhôd; ustavične si sťažovali na jeho nezariadený život a zlé hospodárenie. Podnik bol v dlhoch; neskôr bolo proti vdove Vansovej, ako majiteľke, zavedené dokonca súdne pokračovanie. Bola uvalená pokuta, hrozila exekúcia.²³ Ako Vansová sama píše, legionár Tomka narobil „také dlhy, že 3 – 4 domy by na ich vyplatenie nestačili“²⁴. Vzniknutá situácia spôsobila, že na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia Vansová sama iniciovala vydávanie svojich diel, a teda sama oslovuje vydavateľov a v roku 1929 dokonca kontaktuje Maticu slovenskú s požiadavkou, že jej chce odpredať všetky práva na svoje knihy.

Finančné problémy však neprivedli autorku iba k rozšíreniu a znovuvydávaniu jej diel, ale toto náročné obdobie donútilo spisovateľku znovu sa vrátiť k rozpracovaným románom spreď troch desaťročí; vznikajú tak predovšetkým dva romány – *Sestry* a *Kliatba*, a zároveň je autorka iniciovaná k ďalšej tvorbe a vydáva knižne diela, ktoré dovtedy vyšli len časopisecky (napr. cestopis *Pani Georgiadesová na cestách*).

Tieto tri mimoliterárne skutočnosti interferujú historické podložie života autorky a priamo sa odrážajú v jej tvorbe svojím špecifickým spôsobom, tým zapríčínajú vznik takej Vansovej a takých diel, ktoré poznáme dodnes.

2.2 Žánrové rozpätie tvorby Terézie Vansovej

„Vansová ako spisovateľka je zaujímavá aj tým, že sa práve v dobe pre našu literatúru najchudobnejších mala chuť pustiť do odvážnejších, u nás netradičných tém. Rozhodla sa vyplňať voľný literárny priestor na poli mnohých žánrov...“²⁵

S predloženým citátom Marcely Mikulovej nemožno nesúhlasiť, dokonca je možné tvrdiť, že Vansová je svojím žánrovým rozpätím priam charakteristická a predovšetkým dodnes špecifická. Nasledujúce úvahy sú preto venované znázorneniu komplexnosti Vansovej žánrového rozpätia.

Pri skúmaní žánrových foriem Vansovej literárnej umeleckej tvorby je potrebné vziať do úvahy dva závažné a vzájomne prepojené činitele. Vansová ako autorka žila mimo dobové kultúrne centrum Slovákov – Turčiansky sv. Martin, čomu možno pripisovať následok, že vplyv prevládajúcich dobových tendencií v slovenskej literatúre je u Vansovej oslabený. Obmedzené podliehanie obecným žánrovým

23 Op. cit.

24 VANSOVÁ, T. [úryvok z listu]. Dostupné v: LA SNK: 198 AB 4.

25 MIKULOVÁ, M. *Medzi „krásnostrašným“ a „pragmatickým“*. In: VANSOVÁ, T. *Slovenka doma i na cestách*. Bratislava. Aspekt. 2011. S. 248 – 256.